

Kálnási Árpád (Debrecen):
A finnugor elmélet érvrendszere.
A nyelvtudomány és a magyar
őstörténet¹⁷

Az előadás tulajdonképpen két részre tagolódik: az elsőben *nyelvünk finnugorsága* összefoglaló címszó alatt a finnugor nyelvtudománynak e témakörrel kapcsolatos véleményéről beszélnek, a másodikban pedig *az uráli őshaza elméletéről, felfogásáról*.¹⁸

Nyelvünk finnugorsága

A nyelv grammatikai eszköztárának gerincét a névszó és igeragozás, a mód-, idő- és számjelek, a névmások, számnevek és mondattani jelenségek alkotják. Két nyelv azonos, helyesebben hasonló volta a megfigyelő számára elsősorban a szavakban tűnik fel leginkább és legelőbb. Ám a szavak hasonlósága csalóka is lehet. Az egy vagy több nyelvből vándorútra induló, szinte az egész világot bejáró kultúr szavak nem lehetnek a rokonság bizonyítékai.

Szintúgy nem a kisebb területeken elterjedt, inkább csak néhány, egymás szomszédságában élő nép által beszélt nyelvek egyikéből a másikába átkerült, úgybevezett jövevényszavak sem. Nyelvrokonság szempontjából nem mérvadó a hangutánzó, hangulatfestő szavak esetleges hasonlósága sem, például a kakukk madárnév is ilyen. Mint ahogy nincs bizonyító erejük az egész világon elterjedt, úgynevezett gyermeknyelvi szavaknak, például az apa vagy a mama.

Mely szavak hát azok, melyek a siker reményében tudományos hitelességgel összevethetők? Az úgynevezett alapszókinsz szavai döntők. Az alapszókinszbe tartoznak azok a szavak, melyek a világ összes nyelvében ősidőktől fogva megtalálhatók, mert közismert, nélkülözhetetlen dolgokat, cselekvéseket jelölnek. Ilyenek a testrésznevek, a rokonságnevek, névmások, belőlük származó szavak, a számnevek, a természeti jelenségek elnevezései, földrajzi kifejezések, néhány általános növény- és állatnév, alapvető cselekvéseket kifejező igék.

Ha az alapszókinsz szavai alapján két vagy több nyelvről feltehető, hogy rokonai egymásnak, akkor tovább bújárkodhat a kutató e nyelvekben. Gyarapíthatja az etimológiailag azonos szavak számát, s azokból megrajzolhatja két vagy több nép egykori együttélésének történeti, kulturális hátterét. A szókinsz segítségével megállapíthatja a nyelvekben bekövetkezett hang- és alaktani változásokat, azok viszonyát a másik nyelv megváltozott rendszeréhez, s a megfelelések alapján kikövetkeztethető a rokonnak nyilvánított nyelvek közös őse, az úgynevezett alapnyelv is.

A világnak bármely két nyelvéből mutathatók ki azonos vagy nagyon hasonló szavak. Ezek azonban nem okvetlenül a nyelvrokonság bizonyítékai. Tulajdonképpen azt mondhatjuk, minél

¹⁷ *Az Első (Szegedi) Iskola Előadásai és Iratai*. ZMTE, Zürich, 19993. pp. 55-72. ISBN 963 8465 00 X
<https://mek.oszk.hu/06400/06488/06488.pdf>.

¹⁸ Ez az 1993-as előadásszöveg a magyar nyelv jellegzetességeit jól foglalja össze, leszámítva, hogy az azóta bebizonyosodott következő ténynt nem veszi figyelembe: A valóságos európai őstörténeti időrendben nem uráli, hanem Kárpát-medencei vonatkozó alapnyelv mutatkozik a magyar és rokon nyelvei számára, a rénszarvasokkal innen északra vonuló rénszarvasvadászok, a szalagdíszes kerámiájú, keletre kiáramló földműves nép és a helyben maradók nyelveként. Lásd Cser Ferenc, Darai Lajos: A mellérendelő magyar társadalom kialakulása. *Alapvetés. Tanulmányok a magyar eredetről és következményeiről. Oktatási segédkönyv II. Acta Historica Hungarica Turiciensia* 31/5. 2016. ISSN 2297-7538 <https://epa.oszk.hu/01400/01445/00019/pdf/>. – A szerk.

inkább hasonlít az egyik nyelv egy szava egy másik nyelvhez vagy másik nyelv egy szavához, annál gyanúsabb a rokonság. A szavak összevetésének módja az ún. szabályos hangmegfelelések elvének alkalmazása. Ennek az elvnek a kiindulópontja az, hogy minden nyelv változik, s szinte ki van zárva, hogy két nyelv minden tekintetben egyformán módosuljon az idők folyamán. Itt lévén a változás törvényszerűségét kell megtalálni.¹⁹

Ezek után tekintsünk át néhány szabályos hangmegfelelést, szem előtt tartva az ugyan nem a legközelebbi, de a legismertebb rokon finn nyelvet. Szó eleji helyzetben lévő finn és finnugor alapnyelvi *k*-nak a magyarban megfelelhet *k* és *h*. Ilyen például a finn *ket*e, a magyar *kéz* szó, *kivé*, a *kő*, *köve* alakra gondoljunk, a *kala*–*hal* és a *kule*–*hall* stb. A példákból kitűnik, hogy a magas magánhangzók előtt a *k* megőrződött, ám mély magánhangzók előtt *h*-vá változott (*kala*–*hal*). A szó belseji finnugor *k* viselkedése is kettős, de itt a hangkörnyezettől függetlenül lehet *v* folytatás is, de el is tűnhetett a *k*. Ilyen a *teke*–*tesz*, a *te* része, de ilyen a *te*vőben a *te*v igető. Vagy éppen a *joke*–*jó*, ez a magyar földrajzi nevekben ma is megvan, gondoljunk a *Sajóra*, *Berettyóra*, ami *Berek*–*jó*, azaz *berki* folyó jelentésű szó. Aszó eleji helyzetben lévő *t* a magyarban általában megmaradt. Ilyen a *te*, *ti*, *teke*, *tesz*, vagy éppen a *talve*, *tél* szavakat összevetve.

A szó belseji finnugor *t* magyar megfelelője *z*, gondoljunk a *száz*, vagy éppen a *fazék* szavakra. A *száznak* *szata*, a *fazéknak* pedig *put* a finn megfelelője.

A szó eleji finnugor *p*-nek *f* felel meg. Ilyen a *pu*–*fa*, *pe*–*fő*, *fej* és a *pata*, ahogy említettem, a *fazék* és így tovább. A szó belsejében viszont a finn és a finnugor *p* magyar folytatása a *v*. A *repo*, a magyar *ravasz* szó – ez a *rókának* a régi elnevezése, végső soron nem is olyan régi, mert helynevekben a mi vidékünkön elég gyakori az ilyen helynév, hogy *Ravaszlyuk*. Egyáltalán nem valami *ravasz lyuk*ról, hanem *rókalyuk*ról van szó, tehát a *rókának* a régi magyar neve őrződött meg így a helynevekben. Ami a *p*-*v* megfelelést illeti, a zárhangok réshangúsodása közönséges jelenség. A finn nyelvben is találkozunk ilyennel, tehát a *p*-nek *v*-vé válásával, ilyen az *orpo*–*árva*, de *orvot*–*árvák*.

Az *m* a szó elején változatlanul megmarad – másik hangmegfelelés. Ilyen a finn *mene*, a *menni* szó töve, vagy a *meny*, tehát a rokonságnév. De szó belseji helyzetben *v*-re is változik. Meg is maradhat, ugyanakkor vokalizálódhat, azaz magánhangzósodhat is. Itt is több példa van, így az *ime*–*emik*, tehát a *szopás* igetőve, az emlőre gondoljunk, a *kom*, – *cseremis*ben *kom* a magyar *hám* – vagy a finn *nime*–*név* és a *lieme*–*lé*, *leves* szavakra gondolhatunk.

Az *n* mind szó eleji, mind pedig szó belseji helyzetben megmarad. Gondoljunk a *nime*–*név* vagy a *mene*–*menni* szavakra.

A szó belseji nazális+zárhang kapcsolatok a magyarban egyszerűsödtek, mégpedig úgy, hogy a nazális tag eltűnt, de zöngésítette a mögötte álló zárhangot. (A nazális különben az orrhangúságot jelenti. Az *n* például nazális hang.) Néhány példát: a *vogulból* – *ugye*, a legközelebbi rokon nyelvnek tartjuk – a *pent*–*a föld*, a finn *amta*–*ad*, vagy éppen a *lintu*–*lúd* szavak megfelelői, a *vogulban* a *hump*–*hullám*, ez a *hab* szavunknak felel meg, ilyenek.

Az ilyen és ezekhez hasonló hangváltozások egyáltalán nem egyedülállók, s nemcsak a finnugor nyelvekben figyelhetők meg. Megtalálhatók a világnak tán az összes, de legalábbis az eddig ismert nyelvcsaládjában. E változások általában nem egycsapásra, nem átmenetek nélkül jönnek létre. Gyakorta előfordul, hogy egy nyelvben a változásnak csupán a vég-, illetve kiindulópontja ismeretes, de nem tudjuk az átmeneti fokozatot. Van rá eset, hogy ez az átmeneti állapot ugyanazon nyelvcsaládnak egy másik nyelvében mint létező állapot fennáll.

Tudjuk, hogy a magyar *h* a finnugor *k*-ból fejlődött a finnugor eredetű szavakban. A fonetikai változások törvényszerűsége alapján feltehető, hogy a *k*-*h* változás a kemény *h*, a nyelvészetben használatos jelölés szerint az *x*, átmeneti fok közvetítésével ment végbe. A

¹⁹ Ennek egyik módja a glottokronológia mint kiavulástan. Itteni tárgyunkra alkalmazását lásd ebben a kötetben Cser Ferenc: *Gondolatok a magyar nép és nyelv Kárpát-medencei eredetéről* című tanulmánya „A magyar nyelv” fejezetét.

zárhangoknak ilyen spirantizálódása, tehát réshangúsodása megfigyelhető más nyelvekben, például az indoeurópai nyelvcsaládban is.

A hangmegfeleléseket elsősorban a mássalhangzók körében tudta tisztázni a tudomány. Ezek állandóbb, kevésbé változékony hangok, mint a magánhangzók. Ennek ellenére a magánhangzók körében is törekszik a nyelvészet szabályos hangmegfelelések kimutatására. Itt azonban az eredmény nem olyan egyértelmű, mint a mássalhangzók esetében. Sok esetben be kell érni a magánhangzók hangszínének magas vagy mély megállapításával.

A hangtan és az alaktan közötti határterületeken helyezkedik el a morfológia, mely többek között a hangok egymáshoz kapcsolódásának lehetőségeit, illetőleg szabályait vizsgálja. Tehát a másik terület, ahol érdemes vizsgálni az összehasonlító nyelvészet területén, ez a morfológia, közhasználatú szóval alaktannak szokás ezt nevezni.

A finnugor nyelvekben szó elején mássalhangzócsoportok nem fordulnak elő. Ez a megállapítás természetesen az alapszókinccs tagjaira, a belső keletkezésű szavakra s a régebbi jövevényelemekre egyaránt érvényes. Ismert példa: a latin *scola* szót a magyarban iskola formában ismerjük, s a finnben *koulu* alakban találjuk meg. De más példák is lehetnek: a skatulya. Erre persze mondhatják, hogy az skatulya. Viszont ha a népnyelvi példákat bevesszük, akkor – gondoljanak arra, hogy a népnyelv archaikusabb, mint a köznyelv, tehát a régi állapotokat jobban őrzi, hiszen nem szabályozták rendszerszerűen, hanem ahogy a nép azt maga a használatban kialakította – a skatulyának egyes helyeken is skatulya hangalakja van, másik helyen, a mi vidékünkön, katulya jelentése van, tehát így a *scola*–iskola típushoz ezt a példát is lehet kapcsolni.

Nem vonatkozik azonban feltétlenül a fenti megállapítás az újabb idegen elemekre, például a trolibusz, strand szavakra, melyeket a nyelv nem asszimilált, azaz nem igazított már a saját rendszeréhez. Ugyancsak nem érvényes a hangutánzó szavakra sem. A hangutánzó szavak, ahogy említettem, ilyen szempontból különleges helyet foglalnak el a szókinccsen belül.

A szókészletnek a szabályos hangmegfelelés által korlátozott óvatos elemzése azonban nem elegendő a nyelvrokonság eldöntéséhez. Nem elég ugyanis, ha a nyelvnek csupán egyik, ám nagyon lényeges összetevőjét fogjuk vialatóra. A szavak bizonyító erejét jelentősen növeli a nyelvtani rendszerben fellelhető hasonlóság. Nagyon lényeges tehát a szavak mellett a nyelvtani rendszer hasonlósága is.

A világ nyelveit alaktani szempontból, elnagyoltan, négy nagy csoportra lehet felosztani. A magyar és rajta kívül még sok száz más nyelv az úgynevezett agglutináló vagy ragozó nyelvek közé tartozik. Van flektáló, agglutináló, izoláló és inkorporáló nyelvtípus, és mivel összesen körülbelül – ez megint csak hozzávetőleges szám – 3000 nyelvről szokás beszélni, önálló nyelvről. Más kérdés, hogy egyes esetekben a számítást nem lehet egzakttá tenni, mert van, amit nyelvjárásnak vesznek, más vélemények szerint pedig ugyanaz nem nyelvjárás, hanem külön nyelv. Tehát így, akkor, ha négygyel osztjuk ezt a 3000-es számot, akkor 700-800 körül lenne az egy típusra eső nyelveknek a száma.

Ezekben a nyelvekben a szavakat grammatikai toldalékokkal, tehát a magyarra vonatkoztatva most már a továbbiakat, azaz a ragozó nyelvekben, grammatikai toldalékokkal, jelekkel, ragokkal kell ellátni. E toldalékok nem olvadnak össze a szótóvel, hanem áttekinthetően, könnyen szételemezhetően kapcsolódnak a tőhöz és egymáshoz. Külön jelük van e nyelvekben az egyes grammatikai funkcióknak, külön jele van a többes számnak, az esetragok pedig mind egyes, mind többes számban azonosak. Gondoljunk egy ilyen egyszerű példára: *katona-ság-ban*. Vagy: *tanul-hat-atlan-ság-á-ról* és így tovább. Akár több képző is mehet, általában különben a nyelvi elemeknek a sorrendje: szótó és utána a toldalékok, a toldalékokon belül pedig fontossági sorrendben a képző, jel és rag, a helyzetviszonyító, tehát a határozórag. A birtokos személyragozás ilyen szempontból már egy kicsit különlegesen viselkedik, mert: *ház-am-ban*, tehát nem *ház-ban* és utána az *m*, hanem először a birtokos személyrag, és utána a helyhatározórag. Ennek alapján tették meg sajnos egyesek, eléggé el

nem ítélni módon, a birtokos személyragot személyjelnek, de ez már más terület. Tehát a lényeg az, hogy ez az alapforma. Az igeragozásban a helyzet azonban már nem ennyire egyértelmű a magyar esetében. Például: élek, élünk, de a következetesen agglutináló nyelvekben a többes számú igealaknak él+többes jel+ek alakulat kellene lenni. Az élünk szóban és általában a magyar igeragozásban azt tapasztalhatjuk, hogy az agglutináló jelleg bizonyos mértékben keveredik a flektálóval. Itt utalnék arra, hogy tiszta típus nincsen, mert gondoljunk az egyik nagy világnyelvre, az angolra, ezt flektálónak szokás tekinteni, de ugyanakkor ma már egyre több jel mutat arra, hogy kezd az izoláló – gondoljunk csak a sok egyszótagú szóra – nyelvtípus irányába eltolódní.

A tipológiai jegyek alapján a magyar a világnak sok más nyelvéhez is hasonló. A tipológiai jegyeket tartalommal megtöltő, konkrét hangokból felépülő morfémaak szerint viszont elég kicsire zsugorodik a magyarral rokonítható nyelvek száma, tehát amikor a forma után a tartalom is előtérbe lép. A szerkezetben egyezéson túl az úgynevezett anyagi egyezés szükséges a nyelvrokonság kimondásához.

Tekintsük át akkor a magyar nyelv néhány legfontosabb, s finnugor rokonságát bizonyító alaktani elemét. A mai magyar nyelvben a névszóragozás eseteinek száma az úgynevezett akadémiai nyelvtan szerint 28 (elég nagy szám). Ezek között természetesen van elavulóban levő, nem termékeny alak, mint például a Győrött, Kaposvárt *-t* helyhatározó rag, a *naponta* időhatározórag vagy a hivatatólag *-lag*, *-leg* állapothatározórag. Rokon nyelveink közül a finnben, az észtenben, a zürjénben, a vottjákban szintén magas az esetragok száma, ha az a magyarét nem is éri el. A szamojéd nyelvek eseteinek száma általában 5–6, az obiugor nyelvekben pedig ennél is kevesebb esetet találunk.

Az esetek számának ilyen nagymérvű felduzzadása az esetek jelentésének konkretizálódását, az elvontabb határozói viszonyok kialakulását eredményezte. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a most már különböző, bár rokon jelentést hordozó esetek nemegyszer azonos rag-magot tartalmaznak. A jelentésben különbség más-más rágelmenek a hozzá kapcsolódásából fakad. Például: a finnben a helyhatározó ragok az irányhármasságon (tehát a hol–honnan–hová-n) belül a külső *-on*, *-en*, *-ön*, *-ra*, *-re* és a belső *-ból*, *-ből*, *-ba*, *-be* helyviszony kifejezését is megkülönböztetik. Az ősi uráli alapnyelvi na–hol és a ta–honnan kérdésre megfelelő helyviszonyragok megtalálhatók az inessiusi *sza–sz-n-a*, tehát *-ban*, az adessiusi *la–l-n-a*, *-on*, illetve az elatiusi *-ból* jelentésű szta és az ablativusi *el–ta –ról* ragokban egyaránt. Tehát a magok ott vannak az ún. testes határozóragokban is.

E néhány példából is kitűnik, hogy az alapnyelvi egyszerű ragok csak ritkán maradtak meg változatlan formában. Magyarban például az említett uráli *una* locativus rag három esetragban is megmaradt, megtalálható, az *n* rész a lényeg itt, az *-on*, *-en*, *-ön* (asztalon, tehát külső helyragozás), az *-an* (boldogan, tehát a módhatározói, állapothatározói viszonyban) és a *-ban*, *-ben* helyhatározói (házban). Látjuk tehát, hogy szekunder ragok elemeként is szerepelhet, sőt a locativusi funkciókból levezethető állapot- és módhatározói jelentésben is.

Az esetragokon kívül ez az ősi rag megőrződött határozószókban is, gondoljunk csak a kinn, künn, benn, fönn, vagy a nyelvjárási hun (hol) példára. Újabb bizonyíték arra, hogy a nyelvjárások azért milyen értékes dolgok, mert itt ősi állapotot őriznek.

A hasonló jelentésű *-t*, *-tt* (Győrött, Kolozsvárt, itt, ott, amott, mellett, együtt, között, oldalt stb.) ma már nem aktív rag, állandósult, mondhatni megkövesült.

A hová viszonyrag, a lativus, az uráli alapnyelvben a *-k* volt. Ez a magyarban vokalizálódott, azaz a szó végén magánhangzóvá vált. Leginkább határozószókban maradt fenn, a felé, a mellé, mögé, közé, belé, ide, oda, haza, alá stb. szavakban. A vokalizálódás minden nyelv történetében előforduló jelenség, tehát magánhangzósodás. Szóvégi *-k* esetében a következőképpen mehet végbe a *-k* és a *-g* (a zöngés *g*, gammával jelezve) és a vokális, tehát a magánhangzó, mely vokális, azaz magánhangzó az előző magánhangzóval diftongust, azaz kettőshangzót alkot.

Ugyanakkor az *-é* magyar lativus a finnugor *-jé* folytatása is lehet. Az *-é* esetragként vagy annak alkotóelemeként is megőrződött a magyarban például a *-vé* állapothatározóban (fává válik valaki).

A magyar nyelv esetrendszere azonban emellett, tehát amit ősi finnugor örökségnek tartunk, bővült belső kialakulású ragokkal, és ilyen például a tárgyesetnek a *-t* ragja.

Az uráli alapnyelvről kialakult elképzelés szerint az alapnyelv éppúgy nyelvjárásokra bomlott, mint bármely ma beszélt nyelv. A mai nyelvállapotot ismerjük, itt Szegeden észre lehetett venni, aki nem erre a vidékre való, hogy jóval másképpen beszélnek, mint a Dunántúlon vagy éppen, mint ahogy mi Szatmárban beszélünk, tehát ezek a nyelvjárások. Nyilván ezek megvoltak korábban is, és azt lehet mondani, hogy még inkább megvoltak, hiszen kisebb népesség sokkal nagyobb területen szétszóródva élt, és nem volt meg az úgynevezett normanyelv, ami a nyelvnek az egységesülése irányában hat, gondoljunk arra a nyelvre, amit a televízió, rádió, újságok vagy éppen az irodalmi művek, könyvek használnak, az esetek nagy részében legalábbis.

Több rokon nyelvünkben, például a lappban, a vogulban, osztjákban, szamojédban, az egyes és a többes számon kívül még úgynevezett duális, azaz kettős szám is található, tehát nem kettes szám, hanem kettős szám, tehát egyes szám, többes szám, és ide a kettő közé tegyük a kettős számot. Ez a magyarból kiveszett, mindössze talán egyetlen emléke él nyelvünkben, ez is feltételes azért az egyik magyarozat szerint, maga a *kettő* számnév. A melléknévi használt *két* számnév etimológiai megfelelője a vogulban a *kit*, az osztjákban a *ket*, ugyanakkor e nyelvekben önálló számnévi használatban, *kitig* – például a vogulban – alakot is találunk. Ezeknek szabályos megfelelője a kettő, mely az eredeti szóvégi *-k* fentebb már említett magánhangzósodása után alakult ki.

Nyelvünk finnugor voltának bizonyítéka az a grammatikai eszközkomplexum, melybe a személyes névmások, valamint a belőlük kialakult birtokos és igei személyragok tartoznak. Az uráli nyelvek személyes névmásai közti hasonlóság szembeütő. Az alapforma az uráli alapnyelvre vonatkoztatva a *me, te, sze*, ezt következtették ki. A finnben tehát az *én, te, ő, mi, ti, ők* formánál a *mine, szine, hen, me, te, he*, a lappban *mon, ton, szón, mi, ti, szi*. És hogy ez hogyan funkcionált: Ugyanezek a morféimák látták el a birtokos személyragok és az igei személyragok funkcióját is, bizonyára az alábbi módon: *ház-te*, tehát a *ház*, és utána az, hogy a *tied*, ezt a személyes névmást önállóan hozzávetették, és ebből lett a *házad*, tehát maga a *-d* elem erre az ősi névmási alakra vezethető vissza. Vagy éppen igealaknál az *olvasod* formát az *olvas+te*. A névmás lassan elvesztette önálló hangsúlyát, szorosan az előtte álló főnévi vagy igei elemhez tapadt.

Itt esetleg érdemes megnézni, hogy hogyan viszonyul a ragozási rendszeren belül a magyar többes szám első személyű *-nk*-ja és a finn hosszú *-m*-e, és mindkettő az uráli *-mek* formához. A nyelvtörténet segítsége nélkül ezt a kérdést szintén nem tudnánk megválaszolni, illetve feltevésekre lennénk utalva. A *Halotti beszédből* viszont ismerjük az *imádjomuk, vogymuk* és *isemüküit* (ösünket) szavakat, kiejtés szerinti átírásban így lehet ezeket mondani. A *Halotti beszéd* az 1200-as évek végén íródott, első összefüggő nyelvemlékünk. Egyszerű hangátvetéssel a *vogymukból* *vogyumk*, ebből pedig mintegy fonetikai törvényszerűség szerint a *vogyunk*, a *k* előtt az *m* képzési helye hasonul a *k*-hoz, és *nk* lesz az *mk*-ből, mert a képzési hely zárhang, és így ez a hasonulás meg kell hogy történjen. A finn morféimából a *k* hiányzik. A finn nyelvjárásokból és a finnhez közel álló rokon finnségi nyelvekből ismeretesek olyan adatok, amelyekben ez az *m*-magánhangzó-*k* alakváltozat szerepel a többes szám első személyben.

Összefoglalva ezt a részt tehát, látjuk, hogy a nyelvhasználatnál, nyelvrokonításnál milyen nagyfokú körültekintésre van szükség. Nem lehet csak az egybehangzó szavakat, nyelvtani eszközöket egybevetni. Ismerni kell az összehasonlítható nyelvek történetét, nyelvjárásait

(melyek, mint említettem, nem egyszer élő nyelvmélekek) s a mai rendszerét, így és csakis így juthatunk el megbízható eredményekhez.

Most a mód- és az időjelekről röviden. A magyar nyelv módjelei az uráli korra mennek vissza. A felszólító mód jele a *-j*. Az *adj, kapj, menj* formákra gondoljunk, mely az uráli kikövetkeztetett *-k*-nak a folytatása. Ez a *k az* ősmagyarban zöngésült *g*-vé vált, amit gammával jelölünk, azaz réshangúsodott, ebből jött létre a mai *-j* forma. A *-k* módjelet több rokon nyelvünk változatlan formában megőrizte, így például a mordvinban és a finnben is megvan. Más rokon nyelvekben a *k*-nak valamilyen folytatása fejezi ki a felszólítást. A feltételes módot jelölő *-na, -ne* és a *-ná, -né* az uráli *-nek* feltételes óhajtó jel folytatása.

Az uráli nyelvekben két idő, jelen és múlt idő található. A jelen időt külön grammatikai morféma a magyarban nem jelöli, de például a vogulban, osztjákban igen. Ahol jelöletlen, ott jelöletlensége állítja szembe a múlt idejű paradigma jelöltségével. A jövő idő, valahány rokon nyelvünkben csak megvan, mindenütt másodlagos, tehát későbbi fejlemény. Eredetileg a mondatkörnyezetből kiderült a beszélőnek az időre vonatkozó szándéka. Gondoljunk arra, hogy mi is meglehetősen ritkán használjuk az igazi jövő időt, tehát az úgynevezett fog-os jövőt, az összetett jövőt, hanem inkább azt mondjuk, hogy „Holnap elmegyek a színházba”. Azt is lehet, hogy „Holnap el fogok menni”, vagy „Majd írok neki”, „Majd írni fogok neki”, csak itt bizonyos stilisztikai különbség van ma már, legalábbis a nyelvművelés azt mondja, hogy a *fog-os* jövőt akkor, ha a jövőre vonatkozó dolog határozottabb, akkor célszerű használni. Vannak, akik viszont semmilyen formában nem szeretik, én magam, mivel ott a Tiszaháton ezt szokásos használni, többször is kaptam olyan figyelmeztetést, hogy ha nyelvész vagyok, ne használjam a fog-os jövőt. Lehet használni, mert nem nyelvhelyességi probléma a használata, csak éppen bizonyos különbség már van a szimpla, azaz a jelennel kifejezett jövő és e között.

Az uráli nyelvek adatai alapján az uráli alapnyelvben használt két múltidőjel rekonstruálható, a *-j* és az *-s*. A *-j* folytatása az egykori elbeszélő múlt *-é, -e* és az *-á, -a* formája, gondoljunk a nézém és adá szavakra. Ilyen példákat különben szép számban lehet találni a – sajnos – modernizált Károli-Bibliában. Azért mondom, hogy sajnos, hogy modernizálták, mert mint nyelvmélek is nagyon értékes alkotás volt, és kár volt átírni, különösen olyan formában, ahogy azt a Bibliatanács csinálta, mikor azt mondja: „Látá Isten, hogy jó”, helyette: „látta”. A régies formát érdemes lett volna legalább a Bibliában megőrizni.

A következő egység a melléknevek fokozása. A melléknév fokozásánál használatos a *-b* és annak alakváltozata, a hosszú *-bb*. Ez egykori demüdüv augmentatív képző, tehát nagyítást kifejező képző volt, és ez vált a magyarban és a finnben is a középfok jelévé. Például idős, idősebb – gondoljuk, hogy ez bizonyos intenzitásbeli, mértékbeli növekedést jelent – vagy a jobb, eredetileg jőbb formában, illetve egy *b*-vel jőb formában. Ennek az ősi *mp* volt a megfelelője, és ebből alakult a magyarban a *b*. Úgy, mint közszavakban a hab és a vogul hump kapcsolata, vagy a vogulban az emp szó.

A prozódikus sajátosságok közül, ez tehát újabb terület a nyelvhasonlítás területén, a hangsúly az, amit érdemes kiemelni. A finnugor nyelvekben az önállóan ejtett szó hangsúlya általában kötött. Magyarban a szóhangsúly az első szótagra esik. Ugyanígy van a finnben, a lappban, a vogulban is. Némely finnugor nyelvben idegen hatásra a hangsúly a szónak valamely hátrább eső szótagján van (cseremis, vottyák), feltehetőleg a környező török nyelvek hangsúly viszonyainak hatására. Gondoljunk most arra, ha ezt esetleg kétkedéssel fogadnák, hogy sajnos a magyar köznyelvi hangsúlyozás és hanglejtés (a hanglejtésformát is ide lehetne venni) mennyire átalakulóban van, és különösen az ifjúság nyelvében az éneklő hangsúly-, illetve hanglejtésviszonyuk az, ami ellen már annak idején Kodály Zoltán elkezdte a harcot. Lőrincze Lajos segítségével próbált harcolni, de sajnos ennek olyan nagy eredménye nem volt. Az igazán jó az lenne, ha a televízióban, a rádióban, tehát ahol hangzós szöveg van, ott ügyelnének erre a helyes kiejtési formára. De amikor az angol sláger, az angol nyelvnek vagy éppen a francia

nyelvnek a ritmikája szerint hangsúlyoznak, vagy éppen a hanglejtést így szabályozzák, akkor bizony veszélyben van nyelvünknek ez az ősi finnugor jellege.

Itt még ehhez annyit, hogy többen mondták, akik voltak ilyen területen, hogy nemegyszer megtörtént velük, hogy távolabb, mondjuk egy villamoskocsi belsejében, ahol nem értették a beszédet, a hangsúlyviszony alapján azt gondolták a finnül beszélőről, hogy magyarul beszél, mert a hangsúlyviszonyok annyira közösek ezekben a nyelvekben.

A következő egység: a magyar nyelv tőszámnevei. A tőszámnevek közül a két, kettő, három, négy, öt, hat, hét, nyolc, kilenc, húsz, száz stb. legalább a finnugor korból maradtak fenn. Kérdezhetnék, hogy mi van az eggyel, és mi van a tízzel. Itt utalnék egy fontos szakirodalomra, hogy akit a szavak története foglalkoztat, érdeklődik iránta, a nyelvtudomány jelenlegi állása szerinti magyarázatát megtalálja *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában*, – mi úgy nevezzük, hogy TESZ, rövidítve – ahol az egyről azt lehet olvasni, hogy vitatott eredetű, de hajlanak a finnugor egyeztetésre, és a tízről pedig, hogy iráni átvétel. Finnugor szónak tekinthetjük a száz szavunkat is, ez is elhangzott, annak ellenére, hogy könnyen felismerhető benne az indoeurópai szatem = száz szó. Ez az árja szó azonban még a finnugor együttélés korában, tehát a szamojédok kiválása után került át a finnugor alapnyelvbe.

Megtalálható valamennyi finnugor nyelvben, részt vett e nyelvek fonetikai változásaiban. A szó a finnugor alapnyelvben szata alakú volt, mai finnugor nyelvbeli alakjai száz és így tovább. A hasonlóság, illetve a kapcsolat a hangok megfelelő változását figyelembe véve nyilvánvaló.

A hang- és az alaktanon kívül a mondattannak van szerepe. A következő egység tehát a mondattan. Meg lehet figyelni, hogy a nyelvtannak az alkotórészei, elemei szerint megy ez, először a szókincs mint általános, és utána jön a grammatikának a három nagy pillére, a hangtan, alaktan és a mondattan. A mondattannak is van szavazati joga a nyelvrokonság eldöntésében. A szintaxis, a mondattan, azon szabályok összessége, amelyek alapján a morféma egymással meghatározott viszonyba kerülnek, s a nyelvi közlés ellátására alkalmassá válnak. A szintaktikai jegyek között nem anyagi, hanem szemléleti egyezésekről vagy különbségekről beszélhetünk. Ilyenformán hasonló jelenségek a rokoninál szélesebb körben is észlelhetők. Ezek tipológiai, tehát típusbeli egyezések, azonban a nyelvtan többi szintjével együttesen, és nem különválasztva sokat nyomhatnak a mérlegen.

Nézzünk néhány jellemző sajátosságot. Az uráli nyelvekre jellemző a habeós szerkezet hiánya. Míg az indoeurópai nyelvek a birtoklást külön ige segítségével fejezik ki (Ich habe ein Buch, I have a book stb. – tehát „Bírok egy könyvet” – ’szép magyarsággal’ lefordítva), addig az uráli nyelvek jelölt vagy jelöletlen birtokos jelzővel és birtokos személyraggal, birtokos személyragos birtokszóval fejezik ki: „könyvem van”, „jó lovam van”, „nincs pénzed” és így tovább. Hasonlóan, megfigyelhető ez a jelenség a finnben is: minul on nelke = van szekfűm.

A következő egység, amit megemlíthetünk, az uráli nyelvekben a tagadás kifejezésére külön tagadó ige szolgál. Az indoeurópai nyelvekben tagadószó használatos, mely mellett a főige mind állító, mind tagadó mondatban változatlan formában áll (Ich lese ein Buch és Ich lese nichts – tehát: Olvasok egy könyvet és Nem olvasok). Az uráli nyelvekben ezzel szemben a tagadó ige ragozódik, a főige pedig változatlan tőalakban szerepel. A finn erre a jó példa: en mene=nem megyek, et mene=nem mész, ej mene=nem megy, emme mene=nem megyünk, ette mene=nem mentek, ejvet mene=nem mennek. Tehát az en, et, ej, emme, ette, ejvet a tagadó ige az egyes és többes számú három alakja. Hasonlóság másutt is van. A magyarban a tagadó ige nem mutatható ki, illetve végső soron kimutatható, mert a *nincs* szót szófajlag igeinek kell tekintenünk, nincs, nincsen, nincsenek formában megvan a magyarban csökevényes változatban.

A birtokos személyragok determináló használata, a következő egység, azért fontos jelensége az uráli nyelvek szintaxisának, mivel a magyar kivételével e nyelvekben nincsen határozott névelő. (A határozott névelő: a kutya, a határozatlan: egy kutya.) Ezt a birtokos

személyragok pótolják, elsősorban a 3. és 2. személyűek. Annak ellenére, hogy a magyarban a határozott névelő kifejlődött, mégis megtalálható a birtokos személyragok determinatív, tehát meghatározó jellege, gondoljunk ilyen mondatra, hogy „Aprajanagyja az udvaron játszik”. Ide már nem tesszük hozzá, hogy *az* apraja, a nagyja az udvaron játszik. Hasonló megvan a finnben is: „Szurensza pienensza leikipi hassza”.

A számnév a következő egység a mondatban belül. A számnév után egyes szám áll, pl.: három gyermek, a vogulban: urem amp=három eb. Egyes számban használatosak a páros testrészek is: a magyarnak reszket a keze. A finn is azt mondja: cipő van a lábán=henelle on kenget jalassza, és nem jalojsza, a lábain. Ugyancsak a páros testrész egyike a *fél* jelzőt kaphatja. Ezért mondjuk mi, hogy félszemmel vagy éppen félkézzel, vagy félszemű vagy féllábú valaki, pedig ha meggondoljuk, akkor egykezű, egylábú, de az az egységes szemlélet mutatkozik meg benne, hogy a páros testrészt egy egésznek veszi.

A következő egység az állat- és gyümölcsnevek egyes számban használata: halat fog, almát szed. A német die Apfel abnehmen, tehát almákat szed.

Az egyeztetés a jelző és a jelzett szó között ismeretlen. A latinban például páter bonus=jó apa, patrem bonum= ó apát. A magyarban: szép lányt, szép lánynak, sőt szép lányoknak és így tovább, tehát a jelző nem egyeződik. Van egy viszony, amikor egyeztetjük, egyeztetni is kell, amikor értelmezőszerűen hátra kerül: a lányok, a szépek; a lányokat, a szépeket, de ez már külön dinamikai egység, és egyesek nem is veszik igazán jelzős szerkezetnek.

Az uráli nyelvekre jellemző az ősi kötőszóknak a hiánya is; itt például gondoljunk a magyarra is, hogy a *Halotti beszédben* „hadlavá holtát”, azaz hallotta a halálát, most azt mondjuk, hogy „hallotta, hogy meghal”. Olyan nagy nyelvész, mint Bárczi Géza, erről a jelenségről azt mondta, hogy bizony az ilyen szép, tömör igeneves szerkezetek kiveszése nagy kárára van a magyar nyelvnek, de hát mit csináljunk? Különösen gondoljunk nemcsak a hogyra, egyrészt a hogyra, és hogy hány helyzetben használjuk, hogy iskolás gyerekek hogy-oznak állandóan a dolgozatban, másrészt pedig az összetett, nehézkes, bürokratikus kötőszók használatára. Ilyen szempontból nyelvünk bizony nem túlzottan gyarapodott értékben.

Az uráli őshaza elméletéről, felfogásáról

Az uráli őshazáról néhány szót. A következő egység lenne. Itt az őstörténetről kell röviden elmondani, hogy az, mint komplex tudomány, írásos emlékekre alig támaszkodhat, és így különböző más tudományoknak az eredményeit hívja segítségül az ilyen kérdések tisztázásában.

Az uráli őshazával kapcsolatban a múlt század közepétől²⁰ fogva vannak hipotézisek. Az első, amit érdemes megjegyezni, legalábbis a finnugrisztika ezt jegyzi meg lényegesnek, a finn Kasztren és az észti Vedemann ún. ázsiai őshazaelmélete, amely Belső-Ázsiába helyezte őshazánkat.

A hagyományos vagy klasszikus őshazaelmélet a növény- és állatföldrajz nyelvészeti alkalmazásán alapszik. Ez nyelvészeti paleontológia, lényege a következő: ha a rokon nyelvek szókészletének egybevetésével összeállítjuk az alapnyelvben feltehetőleg ismert állatok és növények neveit, akkor képet alkothatunk arról, hogy milyen fauna, azaz állatvilág, és flóra, növényvilág vette körül őseinket a régi lakóhelyükön. És ennek alapján az állatok és növények együttesen ahol előfordulnak, ott kell valahol keresni az őshazát, természetesen figyelembe véve a közben lezajlott éghajlati változásokat és így tovább – gondoljunk csak a mostani időjárásra, hogy ilyenek azért régen is voltak.

Ennek alapján a finn iskola a Volga nagykanyarja és az Oka folyó közé, a magyar őstörténészek inkább a Káma torkolatvidéke és az Urál hegység közé helyezték az őshazát.

²⁰ Tehát a XIX. század közepétől. – *A szerk.*

Végső soron, ha megnézzük, eléggé közel állnak ezek egymáshoz, úgyhogy azt lehet mondani, hogy ez a nézet nagyjából megegyezik. Van azonban egy újabb felfogás, amely szerint az uráli, illetve finnugor népek ősi lakóhelye az Urától egészen a Baltikumig terjed, tehát óriási területre terjed ki. Régészeti, aztán a fésűs kerámia és más bizonyítékokat hoznak itt pro és kontra, és itt megemlítem még László Gyulának a nagyon előremutató vélekedését, aki a bizonyos fanevek alapján próbálta meghatározni, valamennyi uráli nép körében ismert, vagyis az alapnyelv korából származó fanévről, szerinte két-háromról beszélhetünk, ez az erdei fenyő, a nyírfa és az égerfa. És ennek alapján meg pollen-analízis, tehát a talajban található virágporszármazékok alapján, jutott arra az eredményre, hogy az uráli társadalom a Rigától az Okáig – tehát végső soron hasonló jellegű – terjedő területen élt, és a közép-lengyelországi őskőkori szvidéri kultúra kialakítója és fenntartója volt.²¹

Hajdú Péter viszont azt mondja, hogy ezt bizonyos kritikával kell kezelni, és több fanévnak, tehát növénynévnek a vizsgálatát is célszerű figyelembe venni. Ugyanis az uráli, sőt a finnugor alapnyelvekre az a jellemző, hogy a tajga fájának a neveit kivétel nélkül megtaláljuk benne, tehát nemcsak ezt a hármat, hanem többet is, és ennek alapján végső soron az ő felfogása az előbb már említett őshaza elméletéhez közelít, merthogy ennek alapján azért szűkíteni lehet az őshaza helyét, tehát a szibériai tajga vidékén, ezen a részen található volt a magyarok őshazája. Tehát elődeink lakóhelye a Nyugat-Szibériában az Ob alsó folyása és az Urál-hegység között lehetett.

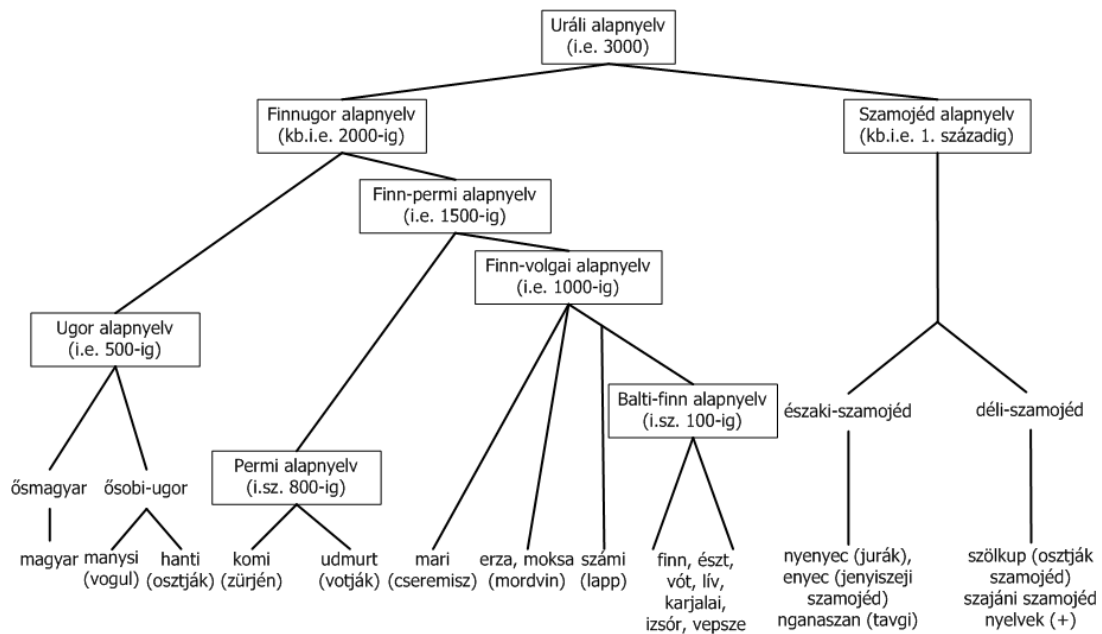
Aztán kronológiai, tehát időrendi dolgokról lehet még szólni, hogy az alapnyelvből az egyes nyelvek hogyan váltak el.

Az uráli alapnyelv, amely az i. e. *IV. évezred* előtt volt, aztán a két fő ága ennek: a finnugor alapnyelv kb. az i. e. *III. évezred* végéig, a szamojéd alapnyelv a másik ágon, ez körülbelül időszámításunk kezdetéig, és két részre tagolódott. Számunkra ez nem olyan érdekes, hanem inkább a finnugor alapnyelv, amely ugor alapnyelvre, az i. e. *III. évezred* végétől az i. e. *I. évezred* közepéig, az ősmagyar és a másik ág, az ősi obi-ugor, a vogulok és osztjások, mint a nyelvtudomány szerint a legközelebbi rokonaink, és egy másik ágra, a finn permi alapnyelvre, az i. e. *III. évezred* vége–i. e. *II. évezred* közepéig, tagolódik, s ennek két ága a permi alapnyelv, ide a zürjén és vottyák tartozik, s a finn volgai alapnyelv, szintén két ágból: a volgai nyelvek (ezek között megfigyelhetik, hogy az elnevezések is helyhez kötődők, tehát végső soron a családfa, azt lehet mondani, hogy egy térképnek is megfelel nagyjából), volgai nyelvek a cseremis és a mordvin, és az úgynevezett közfinn alapnyelv és külön a lapp; közfinn alapnyelv, ahová ilyen nyelvek tartoznak, mint a finn, a karjalai, az izsór, depsi, vót, észt és a lív. Ezek közül, úgy hiszem, ismerős azért a többség számára a finn, az észt, esetleg a karjalai; az izsóról, lívről, vótról azt lehet mondani, hogy inkább csak „vótak” ezek a nyelvek, mert néhányan még talán beszélnek, de inkább értik, de lehet, hogy már napjainkban épp az a néhány öregember is meghal, tehát itt már csak eszmei tagozódásról van szó.

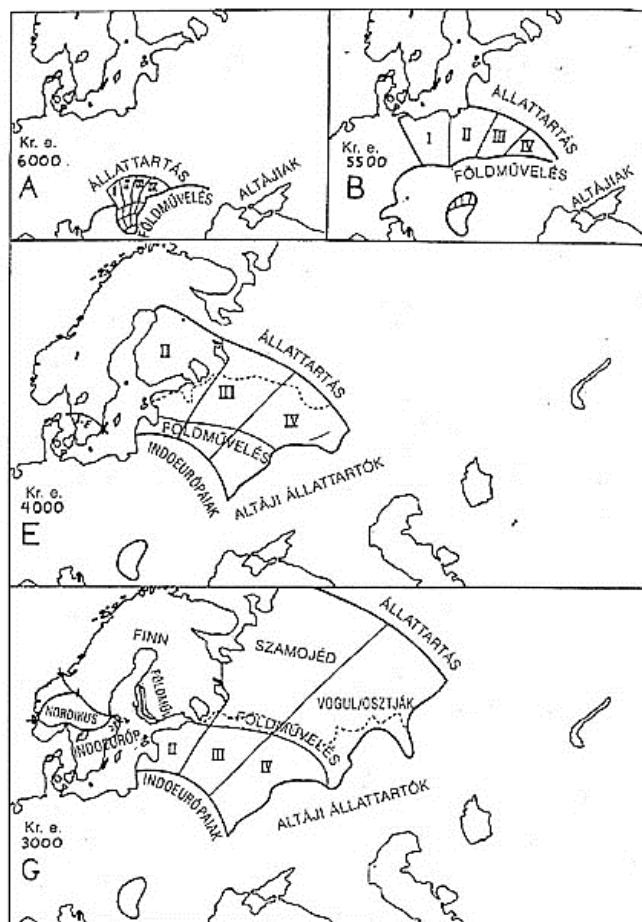
²¹²¹ „A swideri kultúra ... időszámításunk előtt 11 000, illetve i. e. 8200 körül létezett az őskőkorszak végén. Területileg a mai Lengyelország, Fehéroroszország, Oroszország Kalinyingrádi területét, valamint Litvániát, továbbá Ukrajna északi vidékeit fedte le... A swideri kultúrát önálló régészeti kultúráként ismerik el, amely az utolsó jégkorszakot követően a gleccserek visszahúzódásával a jégpáncél fogságából újból kiszabaduló területeken visszamaradt homok-, illetve hordalékdűnén jött létre.” (https://hu.wikipedia.org/wiki/Swideri_kultúra.)

Az 1. lábjegyzetben írtakkal összhangban Grover S. Krantz „Az európai nyelvek földrajzi kialakulása” (Ősi Örökségünk Alapítvány, Budapest, 2000. <https://mek.oszk.hu/02600/02612/html/>) című könyvében a szvidéri kultúrát szintén a Kárpát-medencéből eredezteti: „Legalább egy esetben itt megfordul a népesség vándorlásának általánosan elfogadott iránya. Általában azt állítják, hogy az uráli magyarok egy bizonyos keleti ponttól vándoroltak Kr. u. a 9. században Magyarországra. Ehelyett úgy vélem, hogy sokkal korábbi időben az összes egyéb uráli nyelvek terjeszkedtek kifelé Magyarországról” (p. 10). – *A szerk.*

Táblázatosan az „uráli nyelvcsalád” feltételezett rokonsági viszonyai:²²

Grover S. Kranz összefüggő táblázata:²³

²²https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/46/Ur%C3%A1li_nyelvek_rokons%C3%A1gi_vizonyai.

Csak a szemlélet kedvéért. Az eredeti írásból hiányzik. – A szerk.

²³ Kranz 2000. p. 46.